

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української
і зарубіжної літератури
та методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-
Хмельницький державний
педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»*

СТУДІЯ П.ГУЛАКА-АРТЕМОВСЬКОГО «О ПИСЬМАХ» ТА ЇЇ РОЛЬ У СТАНОВЛЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ РОМАНТИЧНОЇ ЕПІСТОЛЯРНОЇ ТРАДИЦІЇ

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо у минулому столітті письменницький епістолярій, як і епістолярій загалом, залишався на маргінесі наукових досліджень, то, починаючи з кінця минулого століття і дотепер, спостерігається помітне зростання зацікавленості дослідників цим художньо-документальним феноменом. Маємо на увазі ґрунтовні праці М. Коцюбинської, М. Назарука, О. Галича, Ж. Ляхової, В. Кузьменка, Г. Мазохи, А. Ільків та інші, які суттєво збагатили українську епістолографію.

Утім, розвиток української романтичної епістолярної традиції залишається фактично поза увагою літературознавців. Виняток складають лише поодинокі зауваги дослідників, викладені у вступних розділах до монографій чи дисертацій, присвячених оглядові української епістолярної традиції загалом. На цьому тлі вирізняється праця А. Ільків «Інтимний дискурс письменницького епістолярію другої половини XIX–XX століть» (2016), у якій проаналізовано епістолярій Т. Шевченка, П. Куліша та інших українських романтиків. Водночас дослідниця акцентує увагу насамперед на інтимному дискурсі епістолярної спадщини згадуваних митців. Сьогодні поза увагою дослідників лишається ціла низка проблем, що стосуються епістолярної романтичної традиції. Власне, це й зумовило вибір теми пропонованого дослідження, **мета** якого – простежити умови та обставини її становлення, а також суголосність цієї традиції тим тенденціям, що мали місце в тогочасній європейській епістолярній традиції взагалі.

Виклад основного матеріалу. Варто зауважити, що для першої половини XIX століття, тобто для періоду, коли в просторі української культури розвивався такий напрям, як романтизм, був притаманний не лише потяг до виявлення й утвердження національної традиції. Цей період характеризувався також устремлінням до універсалізації та взаємозбагачення. Як зазначає Т. Бовсунівська, «оживання слов'янських культур, входження їх у всесвітню історію відбувалося через усвідомлення ідеї нації та родової слов'янської спільності» [2, с. 89]. Тож, прагнучи вивести українську наукову та художню думку з ізоляції, яка зумовлювалася насаджуванням чужої (великоруської) традиції, намагаючись внести в них новий дух і форми, притаманні науці та літературі країн Західної, а надто – Центральної Європи, представники української наукової і творчої інтелігенції у цей період плідно працювали в галузі перекладу. Особлива увага тут приділялася перекладові текстів, які стосувалися слов'янської наукової та літературної традиції. Йшлося не лише про художній переклад, але й про переклад наукової літератури, що зумовлювалося насамперед національною ситуацією. Аналізуючи тогочасні досягнення українців у царині науки, І. Мірчук стверджував, що на межі XVIII–XIX століть, коли під загрозою опинилося саме існування українського народу, «не могло бути й мови про наукову діяльність, бо для цього бракувало всіх підстав. Саме тоді, коли в усій Європі йшла жвава широка диференціація наукової праці, і в кожній ділянці знання робилися поважні спроби самостійних дослідів, в українському суспільстві панував такий застій, що не можна було навіть думати про якусь зміну на краще. І коли згодом почав відживати дослідний рух українців, його інтереси обмежувалися вузько національними проблемами. Не питання загального людського знання, не проблеми математики, фізики, астрономії, філософії та багатьох інших дисциплін, що охоплюють ціле людство, становили предмет самостійного дослідження, а українська етнографія, українська археологія, українська історія, українська мова й література. В обставинах цієї сумної дійсності було корисно обслужити принаймні згадані ділянки українознавства, тим паче за наявності великої небезпеки того, що чужі дослідники звернуться до цього комплексу питань і представлять світові скарби українського народу як їх власне надбання» [7, с. 306–307].

Отже, європейські новочасні віяння, які стосувалися, скажімо, літературної теорії чи епістолографії, потрапляючи в Україну, досить часто знаходили своє оформлення не лише у вигляді оригінальних авторських трактатів, але й у форматі перекладної літератури. Якщо вести мову про український науково-теоретичний простір, то тут найчіткіше вимоги романтиків до жанру епістоли були визначені у перекладній студії П. Гулака-Артемівського «О письмах», яка була вперше опублікована на шпальтах «Українського вестника» (1819, № 9). Стаття містила підпис «С польск П. Ар-ский Г.» і фактично була дослівним перекладом праці І. Красіцького «Listy».

Аналізуючи друковану продукцію часопису «Український вестник» (1816–1819 роки), Т. Бовсунівська зазначає, що це видання було «насичене перекладами, авторами яких, окрім самих редакторів, були О. Каменська, П. Гулак-Артемівський, М. Корсун та ін.» [1, с. 57]. До того ж, за спостереженнями П. Федченка, «вибір перекладних статей диктувався певними теоретичними й практичними міркуваннями: статті, присвячені розгляду явищ інших літератур, могли проектуватися й на явища вітчизняної літератури» [8, с. 17].

Один із редакторів журналу (йдеться про Р. Гонорського) так коментував наявність перекладних художніх текстів у цьому виданні: «Один по многим отношениям уважаемый человек изъявил мне свое удивление: почему в нашем журнале так мало оригинальных сочинений, а все большею частию переводы? <...> Во всякое время, – а особливо

при нынешнем состоянии нашей словесности, – лучший иностранный отрывок, удачно переведенный, приятнее и полезнее дюжины толстых и безвкусных подлинников» [3, с. 374].

І хоча ці слова Р. Гонорського стосувалися насамперед художньої перекладної літератури (зокрема, це були переклади творів французького романтика Ф.Р. де Шатобріана), яка була спрямована на плекання високих смаків української читаючої аудиторії, ця ж таки думка була актуальною, коли йшлося про національну наукову продукцію. Ця обставина зумовила активну перекладацьку діяльність і Р. Гонорського, й багатьох інших науковців Харківського університету. На шпальтах «Українського вестника» в їхніх перекладах з'являлися праці І. Вінкельмана, Ф. Ансільйона, Й.-Г. Гердера та інших авторів. Характерно, що частина перекладних студій безпосередньо стосувалася літературознавства, зокрема саме генології. Прикладом може слугувати перекладна стаття того ж таки Р. Гонорського «Нечто об элегии», яку було почерпнуто з «Енциклопедії» Л. де Жокура. Уміщена в «Українском вестнике», ця студія популяризувала серед української аудиторії такий жанр, як елегія. Елегія, на думку автора й перекладача, тлумачилася суворими законодавцями правил для поетичного мистецтва (тобто представниками класицизму) як жанр «недостойний», тому користувалася до початку XIX століття своєю «свободою» [4, с. 284].

Яскравим прикладом цієї ж таки тенденції стали перекладні статті П. Гулака-Артемовського, які сприяли проникненню в Україну новітніх літературних теорій і практик. Так, у студії «Нечто для сочинителей», що фактично була перекладом наукової праці І. Красіцького «О письме», П. Гулак-Артемовський, застерігаючи письменників-початківців від поспішливості у літературно-мистецькій справі, закликаючи їх бути прискіпливими до себе, не лише прагнув утвердити посеред української творчої еліти думку про потребу творення високоякісної літературної продукції, яка б вивела національне письменство на світові орбіти, але й, поміж іншим, популяризував епістолярний жанр. Даючи настанови українським митцям, науковцям, слідом за І. Красіцьким, апелював до творчої діяльності Вергілія, який перед смертю забажав знищити свою «Енеїду», вважаючи її поемою не зовсім досконалою. Цю поему, як писав автор статті, було врятовано від знищення лише завдяки тому, що Вергілію дали перечитати його ж таки лист, адресований римському імператору Октавіану Августу. У статті цей лист не лише згадувався, але й вибірково цитувався. Наводилися рядки, що вводили сучасних «сочинителей» у творчу лабораторію Вергілія, який завжди був критично налаштований щодо себе і плодів своєї творчої діяльності. Власне, це були рядки, які нагадали Вергілію про його довготривалу й прискіпливу працю над поемою, яку він упродовж тривалого часу не поспішав презентувати імператору: «Я часто получаю письма твои о моем Энее. О, ежели бы я находил в нем все достойное для твоего слуха, то давно бы с охотою послал бы его к тебе. Но я предпринял такое дело, которое, по мнению моему, едва ли не безрассудно, – когда, как сам знаешь, требуется к совершению одного множество других существеннейших сведений» [5, с. 43].

У цьому ж таки контексті знаковою є перекладна стаття П. Гулака-Артемовського «О письмах» (переклад праці І. Красіцького «Listy»), що була спрямована на естетизацію не менш вільного жанру – жанру листа, що, подібно до згаданого вище жанру елегії, не увійшов до тієї ієрархії жанрів, яку утвердили класицисти. Слід зауважити, що І. Красіцький був і залишається відомим як один із найвизначніших польських поетів XVIII ст., автор численних філософських трактатів та наукових праць, творець першого польського роману «Пригоди Миколая Досвядчинського», витриманого у формі щоденника шляхтича, що свідчило про увагу автора до автодокументалістики. Утім, увагу П. Гулака-Артемовського привернули насамперед байки цього автора, численні переспіви яких знаходимо в його доробку, що в цілому визначило вектори рецепції спадщини цього польського митця в Україні. Хоча, як свідчить аналіз перекладацької діяльності П. Гулака-Артемовського, він був широко обізнаний із багатогранною і різножанровою спадщиною цього польського митця й науковця, доробок якого виявляє увагу не лише до нової епістолярної теорії, але й до самого епістолярного жанру. Взяти, наприклад, хоча б його «Listy o ogrodach», які були витримані у форматі суміші поезії і прози, що було даниною романтичної традиції.

У статті «О письмах», яку можна вважати програмовою для української романтичної епістолярної традиції, основним жанровим правилом, що його мав дотримуватися адресант у процесі написання листа, проголошувалася повна відсутність будь-яких правил, що цілком узгоджувалося з романтичним принципом абсолютної свободи творчості. І автор (І. Красіцький), і перекладач (П. Гулак-Артемовський), позиція якого була суголосна з позицією самого автора, дотримувалися принципу деканонізації жанрової структури листа. «Сколько находится правил писать письма!» [6, с. 200], – констатувалося у статті. Уся стаття фактично зіткана з подібних риторичних висловлювань, що, очевидно, стосувалися тогочасних підручників з риторики, засадничими для яких були класицистичні теорії.

В Україні ситуація була аналогічна тій, що мала місце в Польщі. Наприклад, в українському «Опыте риторики» (Харків, 1802, 1805 pp.) І. Рижського суворі правила написання листа були детально прописані більш ніж на двох десятках сторінок. Автор «Опыта риторики», перебуваючи на позиціях класицистичної естетики, у розділі «О письмах» чітко поділяв листи на три «роди»: наукові, високі та низькі (тобто дружні, «приятельські»), прописуючи відповідні жанрові правила для кожного з них (як на рівні змісту, так і на рівні формальних особливостей) та подаючи взірцеві зразки листів кожного з зазначених родів.

Натомість у перекладній статті П. Гулака-Артемовського «О письмах», яка, маючи фрагментарну побудову, займала лише декілька друкованих сторінок, йшлося про те, що «излишне строгими правилами портят и основание, и сущность дела» [6, с. 199]. Мистецтво писати листи порівнювалося з мистецтвом поетичним й проголошувалося даром природи. Лист, згідно з романтичною теорією, втрачає свою канонічну чіткість, він мав «зливатися з пером». У ньому не повинні відчуватися ні «життя мистецтва», ні найменші зусилля адресанта. «Следовательно, предписывать закон, как писать письма, – это <...> есть закон и бесплодный, и нимало не приличный. Ежели какие-нибудь правила в сем случае посоветовать можно, то, конечно, те, чтоб не употреблять никаких», – констатував автор (курсив автора) [6, с. 200].

Жанрові уявлення про лист, що мали місце в попередній літературній епохи, здавалися авторові перекладної статті «О письмах» неправильними, хибними. Так, він наголошував, що «писать письма для того единственно, чтобы блеснуть витиеватостью слога, есть весьма ненадежный способ отличиться» [6, с. 199]. Із цієї ж таки позиції він негативно розцінював листи, «наклеенные латинскою пестротою» [6, с. 201]. У статті «О письмах», яка спрямовувала національну

епістолаграфічну думку у річище романтизму, взагалі не порушувалося питання про композиційно-архітектонічну структуру епістоли, яке на сторінках «Опыта риторики» І. Рижського, що вийшла друком всього на півтора десятка років до цього, займало окремі сторінки.

У перекладній статті «О письмах» акцентувалася увага і на питаннях жанрового канону листа, і на потребі корегування наявних жанрових правил, встановлених щодо епістолярного жанру. По-перше, П. Гулак-Артемівський традиційно тлумачив лист як розмову відсутніх [6, с. 199], що і є жанроформуючою ознакою листа взагалі. Основні жанрові правила, які прописувалися у статті щодо написання листа, полягали у тому, що лист, подібно до звичайної розмови, повинен містити в собі ту природну легкість, невимушеність і приємність, яку містить звичайна розмова, взірці котрої ми зустрічаємо повсякчас у кращих «собеседничествах» [6, с. 199]. Відхиляючи епістолярну риторичну стилістику, утверджену класицистами, автор метафорично стверджував, що кожен лист повинен «с отсутствующим говорить непринужденно» [6, с.199]. По-друге, він зазначав, що листи «чаще всего основываются на повествовании, то и способ писать их наиболее сближается с деписанием» [6, с. 198]. Водночас автор відразу ж відкидав це жанрове правило, а разом із ним і обов'язкову для романтичного листа фабульність. Матеріалом для епістоли в добу романтизму стають насамперед події внутрішнього життя особистості. Адресант, на думку автора статті, має «живо чувствовать и чувствуемое изливает на бумагу» (курсив наш – О.С.) [6, с. 200]. Таким чином, автор фактично узаконував ліричну домінують листа, що стає знаковою для епістоли в добу романтизму, у якій виражальне начало нерідко домінувало над зображальним.

Висновки та перспективи дослідження. Таким чином, П. Гулак-Артемівський, будучи знавцем і поціновувачем польської наукової та художньо-літературної традиції, формував українську епістолаграфічну думку початку ХІХ століття, використовуючи польський досвід. Своєю перекладною студією «О письмах» він спрямовував національну епістолярну традицію у романтичне річище. Утім, йшлося не стільки про пряме запозичення чужих здобутків, скільки про їх вибіркоче використання, їх переломлення крізь призму власне українських традицій і потреб, що в результаті й призвело до формування оригінальної національної епістолярної літератури доби романтизму, яскравим прикладом якої є епістолярний доробок українських романтиків.

Література:

1. Бовсунівська Т.В. Історія української естетики першої половини ХІХ століття. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2001. 344 с.
2. Бовсунівська Т.В. Феномен українського романтизму. У 2 ч. К.: КСУ, 1998. Ч. 2: Ейдетика. 109 с.
3. Гонорский Р. Нечто о нашей «Живописной прозе» и о нынешнем состоянии русской словесности вообще. Історія української літературної критики та літературознавства. Хрестоматія. У 3-х книгах. К.: Либідь. Кн. 1. С. 28-30.
4. Гонорский Р. Нечто об элегии. Украинский вестник. 1817. Ч. 6. С. 284–288.
5. Гулак-Артемівський П. Нечто для сочинителей. Історія української літературної критики та літературознавства. К.: Либідь, 1996. С. 42-46.
6. Гулак-Артемівський П.О письмах // Гулак-Артемівський П. Твори. К.: Дніпро, 1964. С.198–201.
7. Петров В., Чижевський Д., Глобенко М. Українська література. Мірчук І. Історія української культури. Мюнхен – Львів: Фенікс Лтд, 1994. 374 с.
8. Федченко П.М. Формування естетичної думки та літературної критики на Україні. Історія української літературної критики. К.: Наукова думка, 1988. С. 5–27.

Анотація

О. СВИРИДЕНКО. СТУДІЯ П. ГУЛАКА-АРТЕМОВСЬКОГО «О ПИСЬМАХ» ТА ЇЇ РОЛЬ У СТАНОВЛЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ РОМАНТИЧНОЇ ЕПІСТОЛЯРНОЇ ТРАДИЦІЇ

У статті проаналізовано перекладну статтю П. Гулака-Артемівського «О письмах». Досліджено роль цієї наукової студії у процесі становлення національної романтичної епістолярної традиції. З'ясовано жанрові параметри «листа» у трактуванні романтиків.

Ключові слова: лист, жанр, романтизм.

Аннотация

О. СВИРИДЕНКО. СТАТЬЯ П. ГУЛАКА-АРТЕМОВСКОГО «О ПИСЬМАХ» И ЕЕ РОЛЬ В ПРОЦЕССЕ СТАНОВЛЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ РОМАНТИЧЕСКОЙ ЭПИСТОЛЯРНОЙ ТРАДИЦИИ

В статье проанализирована переводная статья П. Гулака-Артемовского «О письмах». Исследована роль этой научной работы в процессе становления национальной романтической эпистолярной традиции. Определены жанровые параметры «письма» в трактовке романтиков.

Ключевые слова: письмо, жанр, романтизм.

Summary

O. SVYRYDENKO. P. HULAK-ARTEMOVSKY'S STUDIO «ABOUT LETTERS» AND ITS ROLE IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ROMANTIC EPISTOLAR TRADITION

The article analyzes the translated article by P. Hulak-Artemovsky «About Letters». The role of this scientific studio in the process of formation of the national romantic epistolary tradition has been explored. The genre parameters of the «letter» in the interpretation of romantics have been determined.

Key words: letter, genre, romanticism.